

A MAGYAR HADTÖRTÉNETÍRÁS HELYZETE ÉS FELADATAI

Borus József főhadnagy

A hazánkban végbement politikai fordulatot, mely a hatalmat a munkásosztály kezébe adta, fordulat követte nyomom a tudományokban, így a történettudományban is. E fordulat jelentőségével, hatásával és a belőle fakadó feladatokkal 1951 végén a Magyar Tudományos Akadémia nagygyűlése foglalkozott.¹ 1953 júniusában pedig a Magyar Történész Kongresszus több ezer látogató és hat baráti ország történészeinek jelenlétében mutatta meg fiatal marxista történetírásunk eredményeit. A Kongresszus legnagyobb jelentősége abban állott, hogy meghatározta történetészeink soronlévő feladatait. A szovjet és a népi demokratikus történetészekkel közösen kidolgozott programmban, mind a közeljövőben megjelenő, mind a későbbi kiadványokat tekintve, gazdagon szerepelnek olyan munkák, melyek függetlenségi, honvédő harcaink történetét hivatottak feltárni. A különféle agresszorok ellen vívott harcok feldolgozásának szükségességére — mint ismeretes — már pártunk II. kongresszusa is rámutatott. A feladat nagyszerű; népünk, ifjúságunk és nem utolsó sorban hadseregünk egyre fokozottabban érdeklődik hadtörténelmi kérdések iránt. Népi demokráciánk új szakaszában a hazafias nevelésnek még nagyobb a jelentősége, mint eddig. Az 1953-ban és ezévbem megjelent nagyjelentőségű dokumentumok, — így pártunk határozatai, kormányunk programja, az SZKP 50. évfordulója alkalmából kiadott tézisek, az SZKP Központi Bizottságának és a Szovjetunió minisztertanácsának határozatai a tudomány számára is új feladatokat jelölnek meg. Mindez nagyszerű távlatokat mutat, s egyben megköveteli, hogy a hadtörténetírást ne az eddigi tervszerűtlen módon, ne szinte kizárólag feldolgozásokra támaszkodva, hanem a történetírás szerves részeként, új anyag feltárásával komoly tudományos színvonalon műveljük.

Hadtörténelmi vonatkozású írások már többszáz évvel ezelőtt is napvilágot láttak Magyarországon. A múlt század elején már feldolgozások

¹ A Magyar Tudományos Akadémia 1951 évi nagygyűlésének anyagából. *Fogarasi Béla*: A társadalmi-történelmi tudományok helyzete és feladatai Sztálin elvtárs új munkáinak megvilágításában. Társadalmi Szemle 1951. január és *Molnár Erik*: A magyar történetírás a felszabadulás óta; eredményei, hiányosságai és legsürgősebb feladatai. U. o.

is készültek.² A reformkorban a tudományok és az irodalom fejlődése ezen a téren is ösztönzőleg hatott, s 1836 végén már egy hadtudományi folyóirat terve is felmerült. Virág József, a 48. ezred strázsamestere ekkor bocsátott ki előfizetési felhívást a „Tudományos Hadász” c. folyóiratra, hogy az országban már évszázadok óta nem művelt hadtudomány fejlődését segítse vele. A folyóiratra több megye tisztikara lett előfizetett, de a lap, amely nemcsak katonai, hanem nyelvművelési szempontból is jelentős lett volna, mégsem indulhatott meg, mert a helytartótanács megtiltotta annak kiadását, a katonai hatóság pedig Virágot lefokoztatta közlegénnyé.³ A Habsburg reakció azonban csak ideiglenesen vethetett gátat a magyar katonai irodalom fejlődésének, mert 1842-ben a fiatal Horváth Mihály akadémiai székfoglalóját „A magyar honvédelem történeti vázolata” címen tartotta meg, mégpedig, mint a munkából kiviláglik, meghatározott céllal. A megyei gyűlések ebben az időben az adózás ügyével foglalkoztak és ennek során felmerült az egész hadrendszer átalakításának szükségére.⁴ Horváth Mihály nagyjelentőségű székfoglalójában végig az önálló hadsereg jelentőségét hangoztatta, majd előadását így fejezte be: „... csak a polgári védhad-rendszer lehet egyedül biztos horgony, melynek hatalmas ereje a nemzet sajkáját az élet és szabadság öblében fentarthatja.”⁵

Horváth Mihály kezdeményezése a szabadságharc veresége következtében hosszú ideig folytatás nélkül maradt. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata, az 1867-től kezdődően megjelent „Századok” között azután számos hadtörténelmi vonatkozású tanulmányt, történetesek tollából.⁶ 1873-ban megindult a „Ludovika Akadémia Közlönye”, melybe főleg katonák írtak néha egészen primitív, jórészt fordításokon alapuló cikkeket. 1887-ben megjelent a „Magyar Katonai Évkönyv” azzal a céllal, hogy a saját és idegen hadseregek, nemkülönben a hadtudomány és a hadművészet fejlődését feldolgozza és arról a „közönséget” és a hadsereg tisztjeit tájékoztassa.⁷

² *Szekér Aloysius*: A marengói tsata és azt megelőző környüállások. Pestenn, 1807. és ugyanó: Hadi tudomány. Pesten, 1807.

³ *Váli Béla*: A „Tudományos Hadász” története. Hadtörténelmi Közlemények. (A továbbiakban HK). 1890. 419—421. o.

⁴ Az önálló nemzeti hadsereg Fejér megye közgyűlésének anyagában 1842 októberében szerepel. l. Pesti Hírlap 1842. október 27.

⁵ *Horváth Mihály*: Kisebb történelmi munkái. Pest, 1867. I. k. 245. o.

⁶ A folyóirat szerkesztője, Thaly Kálmán a Századok (a továbbiakban Sz) 1872. évi júliusi füzetének végén, a „Vegyes közlések”-ben felhívja a történészek figyelmét a „hadtan”-nal való foglalkozásra. 498. o. A folyóiratban megjelent tanulmányoknak már jóval kevesebb aktuális jelentősége van, ezért kiemelkedik közülük *Ipolyi Arnold*: A magyar hadtörténelem tanulmánya. A munka meglehetősen naív szemléletű és elmarad Horváth Mihály csaknem 40 évvel korábbi akadémiai székfoglalója mögött, de lényeges az a megállapítása, melyet Ipolyi saját korához érkezte tesz, „Nálunk legnagyobb ezredeinket is idegen nemzetiségű tisztek vezérlik, és... nem csak német és cseh, de még az... olasz elem is nagyobb százalékkal van képviselve hadseregünk tisztségeiben és vezényletében, mint az elenyésző csekély számban lévő magyar.” A Magyar Történelmi Társulat 1879. évi vidéki kirándulása. Sz 1879. melléklet 73. o.

⁷ Magyar Katonai Évkönyv 1886-ra V—VI. o.

5 Hadtörténelmi Közlemények 1723

Ezek a kezdeményezések — kivéve a Századok egyre nagyobb anyagot feltáró cikkeit — mindaddig vérszegények maradtak, amíg a magyar hadtörténetírás nem rendelkezett önálló folyóirattal. Ilyen folyóirat 1888-ban indult meg, „Hadtörténelmi Közlemények” címmel; a Magyar Tudományos Akadémia és a honvédelmi miniszter támogatásával. Az első szám bevezető cikkét: „Átalánosságok a hadtörténelemlről” Salamon Ferenc, a kor ismert történésze írta⁸. Cikke elején Salamon megállapítja: „a történetíró el nem kerülheti, hogy gyakran ne szóljon hadieseményekről és hadügyről”, majd megbírálja a 19. század hadtörténetírását. Megállapítja, hogy a katonai írók lenézik a középkort; hadjáratokkal és csatákkal nem azért foglalkoznak, hogy hadtudományi megállapításokat tegyenek, hanem „hogy a katona maga tanuljon annyi politikai történetet, amennyit körülbelül a jelenkor intelligensebb osztálya szokott betanulni a közönséges történelmi könyvekből...”; a mult küzdelmeit teljesen a mai elvek alapján vizsgálják, „de nem tudják megmondani, mi volt a fő oka a győzelemnek egyik, s a vereségnek a másik részen...”; egyes írók hibája „a nemzeti kérkedés”; végül a hadtörténészek jórésze nem alkalmaz kellő kritikát, mert nem a források alapján, hanem kézikönyvekből dolgozik. A cikk azzal fejeződik be, hogy a folyóiratnak nagyobb munkák — Magyarország Története és nyilván a magyar hadtörténelem összefüggő feldolgozása — úttörőjének kell lennie.

A cikk számos helyes, köztük több ma is megszívlelendő megállapítást tartalmaz, egészében véve pozitívista szellemű és — bár a folyóirat megszakítással ugyan, de 1943-ig jelent meg — mindvégig egyetlen a maga nemében. A Hadtörténelmi Közleményekben elméleti kérdéseket, vagy éppen bírálatot tartalmazó cikk — kivéve a könyvismertetéseket és egy-két tanulmány történeti irodalommal foglalkozó részét — soha többé nem jelent meg. Mindössze annyi történt, hogy 1897-ben, az első tíz évfolyam név- és tárgymutatója elé írt előszavában a szerkesztő, Rónai Horváth Jenő utólag meghatározta a folyóirat célját, mely e szerint „az volt, hogy a különösen is szegény magyar katonai irodalom leginkább mellőzött ágát, a magyar hadtörténelmi irodalmat, mely nemzetünk dicső multjának történetét van hivatva megörökíteni, egy oly szakfolyóirattal ajándékozza meg, mely a magyar hadieseményeket szakszerű feldolgozásban adván, a magyar tisztnek, a magyar katonának kedves olvasmányát képezze, a magyar történetíróknak munkálataiknál jól értékesíthető adatokat nyújtson, végre pedig, hogy a magyar hadi dicsőség emlékeit felújítván, a hazafias szellemet terjessze, s a magyar nemzet fiainak legszebb erényét, a hazaszeretetet ápolja, fejlessze.”⁹

Rónai Horváth Jenő megfogalmazása jóval óvatosabb, mint Salamon Ferencé. Itt már nincs szó bírálatról, nem szerepelnek távolabbi célok,

⁸ Salamon Ferenc: Átalánosságok a hadtörténelemlről. HK. 1888.

⁹ A Hadtörténelmi Közlemények első tíz évfolyamának név- és tárgymutatója. 3. o. HK 1897.

csupan az adatszolgáltatás és a hazaszeretet ápolása a folyóirat feladata. A következő évtől, 1898-tól azután ez is abbamarad, mert a folyóirat megszűnik, bevallottan megfelelő szerkesztő hiányában, valójában azonban anyagi nehézségek következtében. Hosszú évek telnek el, míg végre 1908-ban az országgyűlésen az ellenzék éppen a hazafias nevelés szükségleteiből kiindulva vonja kérdőre a Hadtörténelmi Közlemények ügyében a honvédelmi minisztert. A felszólaló ellenzéki képviselő kifogásolja, hogy a magyar katona nem lelkesülhet saját elődei példáján, hanem legfeljebb a Habsburgok idegen hadvezéreinek tettein. E helyzetben elsősorban a Hadtörténelmi Közlemények újbóli sürgős megindításával kell segíteni, mely így végsősorban a létrehozandó önálló magyar nemzeti hadsereg ügyét fogja szolgálni. E haladó követelés teljesítése elől sem a miniszter, sem a Magyar Tudományos Akadémia, ahol különben Thaly Kálmán, a kuruckor nagy történetfrója pártfogolja az ügyet, nem tud elzárkózni. 1910-ben azután ismét megindult a folyóirat, de célja most már szinte kizárólag adatközlésre korlátozódik. A hazaszeretet ápolása háttérbe szorul, helyét a feudális nagyurak várai történetének feldolgozása és ismertetése foglalja el.¹⁰

A Hadtörténelmi Közlemények ettől kezdve nyíltan az uralkodó osztály dicsőségét hirdeti. A szomszéd népekkel a külső hódító eilen közösen vívott küzdelmekről említés sem történik, de arról több cikk jelent meg a 18. és 19. századi, a Habsburg elnyomók szolgálatában lezajlott harcokról. A függetlenségi küzdelmek helyett a Habsburgok, azaz a nyugati hatás dicsőítése áll a folyóirat munkájának középpontjában.¹¹ Az utolsó, a legnagyobb nemzeti szabadságharcról, 1848–49-ről csak elvétve esik szó. Hasonló elbánásban részesül az 1703–1711. évi kuruc szabadságharc és különösen az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes harcainak története is. A Hadtörténelmi Közlemények, mint vezető folyóirat, híven tükrözi az egész magyar hadtörténetírás szellemét, színvonalának egyre növekvő csökkenését.¹²

¹⁰ L. minderre: A Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottsága. HK 1910. A várak történelmével a bizottság azért kíván foglalkozni, „hogy az azok falai alatt egy ezredéven át lefolyt hősi küzdelmek emlékezetét örök időkre beírja a nemzet köztudatába.” U. o. 13. o.

¹¹ Az 1921-ben megindult Hadtörténelem című folyóirat első száma elé írt bevezetőjében az akkori honvédelmi miniszter, Belitska Sándor ezt így fogalmazta meg: „Nincs a világon az a nemzet, melynek olyan dicső háborús multja volna, mint a magyarnak. Egy évezreden át volt hivatása, hogy a kelet hullámain fegyverrel kivédje, pajzsa legyen a kereszténységnek és a nyugati kultúrájának.”

¹² A felszabadulás előtt utóljára összefoglaló igényű hadtörténeti áttekintés a Magyar Művelődéstörténetben (a továbbiakban MMT) jelent meg. Ennek 1526-ig terjedő részét Tóth Zoltán írta. A MMT I. kötetében „A hadakozó nép” címmel megjelent részt Tóth Zoltán így vezeti be: „Kelet és Nyugat sok évszázados fegyveres küzdelme csak a legújabb korban nyert véglegesnek nevezhető elintéztést a Nyugat katonai szervezete javára.” Néhány bekezdéssel alább pedig „Hogyan és miért történt, hogy a honfoglalás után egy évszázad-

A kép 1920-tól kezdve annyiban változik, hogy a Habsburg monarchia nagyszerűségének hangoztatása és a magyarság nyugat védőbástyájaként való feltüntetése mellett az egész hadtörténeti irodalomban előtérbe nyomul az első világháború, benne József főherceg „fenséges“ haditetteinek dicsőítése. A magyarság korábbi vezetőszeropének hirdetése pedig vad szovjetellenes és sovíniszta uszítással egészül ki. A Horthy reakció uralomra kerülése a hadtörténetírásban tehát azt jelenti, hogy növekszik a korábban is nagyméretű tudományos elmaradás, és jelentősen csökken a színvonal.

Ha a magyar történetre áll az a megállapítás, hogy azt „lényegében a feudalizmus, imperializmus és a nacionalizmus szellemében és a tények meghamisítása alapján írták meg“,¹³ akkor a magyar hadtörténetre elmondhatjuk, hogy írói eltúlozták a feudális uralkodóosztály katonai szerepét, teljesen tagadták a nép történelemformáló erejét, s a volt monarchia dicsőítése során a szlávok és románok katonai alacsonyabbrendűségét hangoztatták. Az első világháborút magasztaló, „A magyarság fegyverben“ c. mű írója, miután kijelenti, hogy „... a magyar a világ legjobb katonanyaga...“, akiben él a vitézi lélek, a bátorság és az előljárói iránti ragaszkodás, e tulajdonságokhoz még hozzáteszi „... haza- és fajszerepét, mindenekelőtt istenféllemlen alapuló és vallásérkölcsi elveken nyugvó beletörődése sorsába, melynél fogva igényeit is le tudja csökkenteni...“¹⁴ A nép szerepének e fasiszta meghamisítása önkénytelenül is Ady Mesebeli Jánosának megrázó sorsát juttatja eszünkbe.¹⁵ Egy másik író megállapítja, hogy 1914-ben „az osztrák-magyar haderő... némely részeinek erkölcsi értéke... a kellő színvonal alatt maradt“,¹⁶ mert „sok ezred századaiban két vagy több nemzetiség keverődött össze. Ezek némelyike a harci erény alacsony fokán állt...“¹⁷

Ebben a korban már gyakrabban esik szó a függetlenségi harcokról is, de főleg azokról, amelyek Erdély, a Felvidék, vagy egyéb Trianon után

dal maga is a Nyugathoz csatlakozott: olyan kérdés, melyre nem lehet egyetlen okra támaszkodó választ adni. De a felelet lényeges, talán oroszánrészre kétségkívül a magyar hadtörténetre vár.“ MMT I. 249. o. — Ez a szemlélet nemcsak a Magyar Művelődéstörténetbe írt tanulmányokon, hanem Tóth Zoltán egész munkásságán végigvonul. — A Nyugathoz való tartozás, a magyar népet ért nyugati hatás döntő, egész fejlődésünket meghatározó jelentőségét ma az imperialisták és bérenceik hangoztatják, hogy a Szovjetunióval és a népi demokratikus országokkal szembefordítsanak bennünket.

¹³ Molnár Erik i. m. 54. o.

¹⁴ *vitéz nagy-magyar Nagy [Raics] Károly: A magyarság fegyverben. Jellemtanulmány a nemzetnevelés szolgálatában.* Bp. 1939. 2. kiad. 7. o.

¹⁵ „Bajban van a messze város,
Gyürkőzni kell a Halállal:
Gyürkőzz, János, s rohanj, János...“

Kellessz a nagy arénára
Akkor is, ha életednek
Életed lesz majd az ára.“

(Ady: A mesebeli János.)

¹⁶ Julier Ferenc: A hadvezetés művészete. Kincsestár, 1931. 36. o.

¹⁷ Julier i. m. 40. o.

más állam kötelékébe tartozó területen zajlottak le.¹⁸ A revizionizmus gondolatát szolgálják a különböző várak történetei is, melyek írói nyíltan fel is sóhajtanak „az ősi falak sorsa” miatt.

Az elméleti kérdésektől való tartózkodás továbbra is jellemző. Az egész 1920 utáni, mindjobban fasizálódó magyar hadtörténeti irodalomban jóformán egyetlen olyan, említésre érdemes cikket találunk, mely elméleti kérdésekkel foglalkozik.¹⁹ A „Magyar Katonai Közlöny” 1930-as évfolyamában jelent meg Berkó István: „Hadtörténelmi ismereteink” c. cikke. A szerző, szemben más korábbi megállapításokkal, elismeri a hadászati és harcászati elvek változását, azt, hogy a harcászat fejlődése a fegyverek változásának függvénye, és — szinte egyedülállóan a magyar feudális és burzsoá hadtörténelmi irodalomban — beszél a hadviselés tényezőiről. Ezeket azonban nem határozza meg pontosan, csak annyit mond, hogy „a hadvezetésen, a terepen, a közlekedési viszonyokon, a fegyvertechnika fejlettségén és a harcmódon kívül még sok egyéb tényezőnek is fontos szerepe van a hadviselésben. A legfontosabb tényező maga az ember.”²⁰ A szerző azután, az emberrel kapcsolatban, foglalkozik az erkölcsi tényezővel, a kiképzéssel és a fegyelemmel,²¹ majd hozzáteszi: „Azután meg az is nagy különbség, hogy általános védkötelezettség útján előteremtett hadsereg vívja-e a háborút, vagy pedig kényszerrel katonának állított, esetleg zsoldért és zsákmányért katonáskodó harcosokból áll a had. Valamint az is nagy különbség, hogy a háború célja népszerű-e, esetleg szabadságharcféle, vagy pedig valamely leigázott nép fiait használják fel megint másik nép hasonló leigázására.”²² A szerző szerint a hadtörténelemmel való foglalkozásnak konkrét gyakorlati jelentősége is van, mert a háborúban adódhat alkalom valamely ismert harcászati példa alkalmazására, vagy a nagy elődök mutatta helytállásra. A hadtörténeti irodalomban megjelent elméleti jellegű munkák sorában Berkó cikke az utolsó olyan, mely pozitív vonásokat tartalmaz, de ez is válasz és folytatás nélkül maradt, hasonlók nem követték.

¹⁸ *Gyalókey Jenő* 1922-ben megjelent „Az oroszok hadművelési terve Erdély megszállására (1849)” című cikkét így vezeti be: „Manapság, amidőn Nagymagyarországnak a trianoni békekövacsok jóvoltából leszaggatott részeit idegen rablóhadak tapossák: fokozott érdeklődésünkre tarthat számot a multaknak minden olyan hadieseménye, amely hazánk — annyszor megpróbált — leigázásával, vagy legalább ideig-óráig tartó megszállásával kapcsolatos.” *Hadtörténelem*, 1922. 193. o.

¹⁹ Ezzel nem akarjuk azt állítani, hogy 1920 után az egész magyar hadtörténeti irodalom csak negatívumokból áll. A *Hadtörténelmi Közleményekben* és másutt is jelentek meg olyan cikkek, — Márki Sándor, Wertner Mór, Markó Árpád és mások tollából — melyek figyelemreméltó pozitívumokat tartalmaznak, elsősorban adataik miatt. A kérdés ilyen oldalú megvilágítására ezúttal nem térhetünk ki.

²⁰ *Berkó István*: *Hadtörténelmi ismereteink*. Magyar Katonai Közlöny, 1930. 851. o.

²¹ *Berkó* i. m. 852. o.

²² *Berkó* i. m. 853. o.

Az önálló tanulmányként megjelent művek közül negatívumai, másrészt értékes beismerései miatt érdemel említést a „Kincsesár“ 1931. évi kiadványa: „A hadvezetés művészete“ c. füzet. Ennek szerzője, Julier Ferenc módosítja Clausewitz ismert meghatározását a háborúról. A clausewitz-i tétel: „A háború a politika folytatása más, erőszakosabb eszközökkel“ Julier megfogalmazásában már így hangzik: „A háború... logikus következménye és egyben csúcspontja az állam... külpolitikájának.“²³ Azt mondhatnánk, hogy a külpolitika viszont a belpolitika folytatása, de az, hogy Julier a külpolitikát úgy állítja előtérbe, a hadsereg külső — hódító — funkciójának kizárólagosságát, tehát a hadsereg belső, elnyomó funkciójának teljes tagadását jelenti. Julier célja egészen világossá válik, amikor a leszerelés lehetőségeiről kijelenti: A jövő háborújában „az előny az erősebb békehadsereg oldalán lesz. Ez a körülmény az államokat nagy békelétszámú sereg tartására fogja készíteni, mielőtt a világháborús »győzőknek« a párizskörnyéki békeszerződésekkel teremtett viszonylagos biztonsága a szerződéses katonai határozványainak törlésével megszűnik. A fegyverkezés korlátozására vagy a leszerelésre tehát egyáltalában nem lehet számítani.“²⁴

Még Juliernél is világosabban beszél Timon Béla: „Irányelvek a hadtörténelem és a hadtörténetírás tudományos műveléséhez“ c. művében. Timon szerint olyan történetírókra van szükség, „kik mai szédarabolt-ságunkban, könyörtelenül feltárva széthullásunk igazi és bűnös okait, a boldogabb, nagyobb és egységesebb Magyarország megteremtésén közreműködnek.“²⁵ E bevezetés után már nem lep meg bennünket különösebben, hogy a szerző a háborút „a létért való küzdelem megnyilvánulásának“, „a népek életének egyik megnyilvánulásának“, „az emberi élet egyik jelenségének“ tekinti, és azt kapcsolatba hozza „a változhatatlan világtörvényekkel összhangban álló eszmékkel...“²⁶

Fentiekben mintegy száz év magyar hadtörténelmi irodalmát tekintettük át, legfőbb és legjellemzőbb vonásaiban. A végső kép mindenben igazolja a magyar történetírás egészéről alkotott bírálat helyességét. A magyar hadtörténetírás 1840 körül, a reformkor egyre élestedő harcaiban a haladás fegyveréül szolgált. Száz év múltán, Werth Henrik vezérkari főnöksége idején már teljesen nyíltan hangoztatta a revizionista propagandát, a háború szükségességét, és mindenekelőtt a fennálló társadalmi rendszer örökérvényűségét. Ez a hadtörténetírás a külföldről csak a „tengelyhatalmak“ vonatkozásában vett tudomást, és nem a népek barátságát, hanem a nemzetek közötti gyűlölködést, a felmerült problémák fegyveres úton való elintézésének szükségességét hirdette.

²³ Julier i. m. 4. o.

²⁴ Julier i. m. 27. o.

²⁵ Timon Béla: Irányelvek a hadtörténelem és a hadtörténetírás tudományos műveléséhez. Bp. é. n. 5. o. A könyvet a Magyar Katonai Szemle 1941. 7. számában mint „hézagpótlót“ ajánlja.

²⁶ Timon i. m. 8., 12. és 15. o.

Ezek után tegyük fel a kérdést, hogy a régi, a felszabadulás előtti hadtörténetírásból mit vallhat magáénak az új, a népi demokratikus ország kezdődő marxista hadtörténetírása, és ennek új folyóirata, a most meginduló Hadtörténelmi Közlemények? Vállaljuk mindenekelőtt a régi nagy történészek, Horváth Mihály, Pauler Gyula, Thaly Kálmán, Marcziari Henrik, Márki Sándor és mások munkásságának pozitív oldalait, különösen az anyag gondos feltárását, a történelmi hagyományokhoz és többségüknek a saját koruk haladó mozgalmaihoz való pártos állásfoglalását. Közöttük az egyik legnagyobb, Horváth Mihály eljut — ha korlátokkal is — a nép történelmi szerepének felismeréséhez. A Magyar Történelmi Társulat 1872. évi szepesvidéki kirándulásának zárógyűlésén elnöki beszédében többek között ezeket mondotta: „...én legalább azt tartom egy nemzet történelmében a legtanulságosabbnak, a mi a nemzet társadalmi életét leghívebben tükrözi vissza, a mi bepillantánunk enged a nép azon zajtalan életműködéseibe, s alkotásaiba, melyekben annak természeti, erkölcsi és szellemi sajátságai, jelleme, észjárása, lélekiránya legvilágosabban nyilatkoznak.

Ki nem tudja, hogy például néha egy, időszerint figyelemre is alig méltatott fölfedezés az ipar, a kereskedelem s más népfoglalkozások mezején, mely a nép ezreit, egész vidékek s megyék lakosságát jólétre emelte, annak művelődését elősegítette, sokkal becsesebb tényezője volt a nemzeti életnek, mint ama bel- s külháborúk, melyekben jobbra csak egyes hatalmasok dicsvágya s egyéb szenvedélyei nyertek kielégítést...“²⁷

Ezen történészek munkásságának köszönhető elsősorban, hogy a Hadtörténelmi Közleményeknek és a Századoknak főleg az első világháború előtt megjelent évfolyamai igen gazdag és jórészt ma még kiaknázatlan anyagot tartalmaznak, amit feladataink megoldásához hasznosítanunk kell. — Ugyanakkor a legélesebben elutasítjuk mindazt, ami haladásellenes, mindazt, ami a népek közötti gyűlölködést, a sovinizmust és a háború szükségességét, a feudalizmus és a kapitalizmus változatlan fennmaradását hangoztatja.

Történettudományunk már évekkal ezelőtt meghatározta a feladatot, hogy újra kell írni a marxizmus-leninizmus szellemében a magyar történetet.²⁸ Azóta már jelentős eredmények is születtek e feladat teljesítése során. Ezek az eredmények és mindenekelőtt népi demokráciánk előrehaladása és a hazafias nevelés követelményei szükségessé, egyben lehetővé teszik, hogy napirendre tűzzük a magyar hadtörténet marxista-leninista szellemű megírásának feladatát. Ujraírásról nem igen lehet szó, mert itt még számos ismeretlen terület van; találunk ugyan nagyszámú olyan munkát, mely egy-egy részletkérdés feldolgozására törekszik, de alig akad használható, rendszeres összefoglalás. Mindmáig Rónai Horváth Jenő: „Magyar Hadi Krónika“ című, 1895-ben 2 kötetben megjelent mun-

²⁷ Sz. 1872. 500—501. o.

²⁸ Molnár Erik i. m. 54. s. köv. o.

kája adja a magyar hadtörténet legjobb, rendszerezett vázlatát. Rónai Horváth akkor a fellelhető valamennyi feldolgozás alapján írta meg könyvét, de használta a forrásokat is.²⁹ A „Magyar Hadi Krónika“ ma már elavult, de eseménytörténeti vonatkozásban és főleg a második kötethez csatolt „Hadtörténelmi helységnévtár“ miatt ma is használnak forgatható. Bánlaky [Breit] József: „A magyar nemzet hadtörténelme“ című, húszegynéhány kötetben megjelent, hetet-havat összehordó műve tartalmaz ugyan jó adatokat, de csak erős kritikával használható. A Hadileváltár reprezentatív kiadványa: „A világháború“ pedig befejezés nélküli áttekinthetetlen adathalmaz, és különben is csak egy részét öleli fel az első világháború történetének.

Hadtörténetírástunkat a marxizmus színvonalára, az egyedüli tudományos színvonalra emelni annyi, mint a hadtörténelmet a leghaladóbb osztály, a munkásosztály álláspontjáról, mint osztályharcot, mint a tömegeknek a jobb életért, a szabadságért, a haladásért vívott harcát mérni. Hadtörténetírásunk legszebb és legnagyobb — tudományos és politikai jelentőségű — feladata, hogy helyesen mutassa be a népnek a honvédelemben mind a hadsereg kötelékében, mind azon kívül betöltött szerepét. A háborúban, a hadtudomány fejlődésében a tömegek viszik a legnagyobb szerepet, a tömegek a függetlenség, a haza, a családi tűzhely védelmében vívott harcok igazi hősei. Marx és Engels ezt írták: „Mit der Gründlichkeit der geschichtlichen Action wird also der Umfang der Masse zunehmen, deren Action sie ist.“³⁰ Lenin — idézve e megállapítást hozzáfűzi, hogy e szavak a marxizmusnak „egyik legmélyértelműbb és legfontosabb tételét fejezik ki“. „Az emberek történelmi alkotói tevékenységének kibővülése és elmélyülése arányában növekednie kell a népesség ama tömegének is, amely tudatos történelmi tényezőként lép fel.“³¹ Népünknek azokról a dicső elődökről kell írunk, akik a múltban a hazaszeretet megtestesítői, a haladást szolgáló harcok katonái és vezetői voltak, s nem egyszer, mint Budai Nagy Antal, Hunyadi János, Dózsa

²⁹ A munka úgy keletkezett, hogy a Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága 1894-ben elhatározta „A magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai története“ című munka megírását. A munkát magyar hadtörténelmi kézikönyvnek szánták, „mely a hadieseményeket a legújabb kutatások eredményeinek, a magyar hadtörténeti irodalom legújabb termékeinek gondos felhasználásával tárgyalja, könnyen áttekinthető módon csoportosítja, a fontosabb hadjáratokat, csatákat, ostromokat stb. hadművelleti és csatavázlatokkal kíséri, végül pedig, hogy a tiszt utazások, áthelyezések, stb. alkalmával az útbaoesó vidéken, vagy új állomás környékén lefolyt hadi eseményeket könnyen megismerje, hogy gyakorlatok, harcászati feladatok, gyakorlati utazások és lovaglások magyar hadtörténelmi események tanulmányozására alapíthatassanak...“ Rónai Horváth könyvét azzal bocsátotta ki, hogy reményli, „míg majd a »Magyar nemzet hadtörténelme« létesül... a történetkedvelő magyar katonáknak e kézikönyv is hasznos szolgálatokat fog tenni.“ Rónai Horváth Jenő: Magyar Hadi Krónika, Bp. 1895. előszó. V. és VI. o.

³⁰ „A történelmi akció alaposságával együtt növekedni fog az a tömeg, amely azt végrehajtja.“ — Marx: A szent család.

³¹ Lenin: Melik örökségről mondunk le? Művei 2. k. 549—550. o.

György, Bem József, több egymás oldalán harcoló nép hősei lettek.³² A nagy hadvezérek csak katonáik élén, velük szoros kapcsolatban lehettek naggyá: szerepüket csak a marxizmus-leninizmus tanításainak szellemében, az SZKP Központi Bizottságának az 50. évforduló alkalmából kibocsátott tézisei vonatkozó útmutatásainak figyelembevételével értékelhetjük helyesen.

A történeti pártosság megköveteli, hogy rámutassunk a hadsereg belső és külső elnyomó funkciójára is. Az uralkodó osztályok a nép elnyomására és külső hódításokra azokat a fegyvereket használták fel, melyeket a nép fiai kovácsoltak és a népből kikerült katonáik forgattak. Ilyen elnyomás még forradalmi időszakban, így 1848-ban is előfordult, amikor a földfoglaló magyar, román és más nemzetiségű parasztok mozgalmát a kormány katonaság és ágyúk igénybevételével verte le.³³ Haladó és forradalmi hagyományaink tisztelete azt jelenti, hogy a történeti igazság feltárása során, szakadatlan harcban minden ellenséges nézettel és hamisítással, szólnunk kell a pozitív oldal mellett a negatívról is. A nagy orosz néppel és a szomszéd népekkel való barátság ügyét pedig elsősorban azzal szolgáljuk, ha szemben a multtal, amikor azt hangsúlyozták, ami elválasztott és szembefordított bennünket, ma a közös harcokról írunk, ami népeinket a történelem során összekötötte. A közös harcok megmutatásakor le kell lepleznünk népeink ellenségeit, azokat, akik a mult során kísérleték meg, vagy ma törekszenek arra, hogy szembefordítsanak bennünket baráti szomszédainkkal.

Honvédő hagyományaink feltárása, népünk multbeli harcainak hű rekonstruálása épülő jelenünket, szocialista jövőnket szolgálja. Népünk szocialista hazaszeretétét, hadseregünk minőségét, harcértékét, erkölcsi arculatát erősítjük, és egyre magasabb fokra emeljük akkor, ha megismertetjük harcok ősei, nagy elődei küzdelmeivel, azok erényeivel, de hibáival is. A hadtörténelmi ismeretek terjesztésével együttjár az általános műveltség állandó növekedése, nem utolsó sorban tisztikarunk ismereteinek és látóköreinek szélesebbé válása.

A hadtörténettel való foglalkozás gyakorlati — katonai — jelentőségének felmérése külön cikket kíván. E helyütt csak utalni kívánunk arra, hogy a nagy orosz hadvezérek, Szuvorov és Kutuzov mélyrehatóan érdeklődtek a hadtörténelem iránt.³⁴ A magyar történelemből Zrínyiről tudjuk, hogy áttanulmányozta az ókori hadjáratokat, de ezek mellett

³² Valamennyiükre illenek Arany János nagyszerű szavai:

„... Idegen nép hőse is lett
Derék hőse a magyarnak“.

(Arany: Szibinyáni Jank.)

³³ A katonaság nagymérvű igénybevételére 1848 április—májusban a parasztmozgalmak ellen l.: *Ember Győző*: Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez. Bp. 1951.

³⁴ Szuvorov „tanulmányozta a világhírű hadvezérek — Caesar, Hannibal, Nagy Sándor és mások — hadműveleteit.“ *Pankratova A. M.* [szerk]: A Szovjetunió története. II. k. Szikra, Bp. 125. o. Kutuzov a katonai főiskolán 1795-től hadtörténelemlről tartott előadásokat. U. o. 149. o.

alaposan ismerte a magyar hadtörténelmet is.³⁵ 1848—49-ben pedig Kossuth vette igen nagy hasznát hadtörténelmi ismereteinek.³⁶

Történetírásunk már tett kísérletet nemzeti történelmünk marxista igényű népszerű feldolgozására. „A magyar nép története, rövid áttekintés” című munka, mint kézikönyv, szélesen elterjedt a dolgozók körében. Immár második kiadását forgatják érdeklődéssel, tanulási, művelődési céllal. Ezenkívül készül és előrehaladott állapotban van a magyar történet egyetemi tankönyve, mely feloleli népünk történetét az őstörténettől napjainkig. Katonai akadémiánk és tisztiiskolánk oktatási feladatai szükségessé teszik egy hadtörténelmi tankönyv elkészítését, mely párhuzamosan tárgyalja a magyar és az egyetemes hadművészet fejlődését, és különös gondot fordít a szocializmus hadművészetének ismeretetésére. Ez a munka és általában a hadtörténetírás előtt álló feladatok megkívánják, hogy — nem tartván igényt teljességre — felvessünk néhány, a magyar történet valamely meghatározott korszakához kapcsolódó, majd általános vonatkozású hadtörténelmi problémát. Most, e folyóirat megindulásakor szükség van arra, hogy legalább nagy vonalakban megjeleljük a célokat, a kutatás legfontosabb területeit, s ez egyben vitaindítással is szolgálhat.

A magyar történetben katonai, hadügyi kérdések komoly jelentőséggel elsősorban a katonai demokrácia korában vetődnek fel. Ennek részleteit legutóbb Molnár Erik: „A magyar nép őstörténete” című munkája tisztázta. Molnár elvtárs megállapította, hogy a magyar nép a honfoglalás előtt az őskommunista társadalom bomlásának igen előrehaladt fokára jutott el. Ez azt jelenti, hogy honfoglalás idején már kialakult katonai hierarchiával, alá- és fölrendeltségi viszonyal van dolgunk,³⁷ eddigi felfogásunkat tehát ennek megfelelően kell módosítanunk. Maga a honfoglalás lezajlása még eléggé tisztázatlan, nem ismerjük többek között az itt talált szláv népek ellenállásának nagyságát és részleteit sem.

A honfoglalás idején Magyarország területén élő szláv népek, mint azt a marxista történetírás kimutatta, jelentős gazdasági és politikai

³⁵ 1848 őszen és telén Kossuth gyakran hivatkozott a rómaiak sánccal biztosított táboraira, továbbá Scipio Africanus maior római hadvezér példájára. Kossuth levele Mógához, Csányihoz és Pázmándyhoz, Bp. 1848 október 14. Közli *Barta István* [szerk.]: Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. Kossuth Lajos összes munkái XIII. Bp. 1952. 187. o. Kossuth levele Görgeyhez, Debrecen 1849 január 10. Kossuth Lajos összes munkái XIV. Bp. 1953. 84. o. Ezek mellett felhívta a figyelmet Napoleon példájára is, például a tüzéség alkalmazásával kapcsolatban. Kossuth levele Görgeyhez, Bp. 1848 december 17. Kossuth Lajos összes munkái XIII. 780. o.

³⁶ Zrinyi Polybiusra hivatkozik, l. *Markó Árpád*: Gróf Zrinyi Miklós próza munkái. Bp. 1939. 68. o.; Vegetiusra u. o. 287. o. Zrinyi munkáiban többször említi Hunyadi, u. o. 106., 184—185. o. stb. Külön munkát írt Mátyásról: Mátyás király életéről való elmélkedések u. o. 230—265. o. Gusztáv Adolf 1631 szept. 17-i breitenfeldi győzelmét említi u. o. 136. o.

³⁷ Ezt bizonyítja az is, hogy a honfoglaláskori sírokban nemcsak díszes fegyvereket találtak, hanem egyszerűbb, vasból készült fegyvereket is. Vö. *Hampel József*: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Bp. 1907. 30. o.

hatást gyakoroltak a honfoglaló magyarságra.³⁸ A szlávok *katonai* hatásával azonban még senki sem foglalkozott. Ismernünk kellene az itt élő szlávok hadművészetét, fegyvereit, harceljárását, azután pedig megállapítani a 9. századvégi magyarság hadművészetére tett hatásukat. Az orosz földről történt eljövételük után a magyarok itt ismét szláv gyalogsággal és várakkal kerültek érintkezésbe. Letelepedésük következtében ez a kapcsolat hatással volt rájuk,³⁹ de e hatásról még semmit sem tudunk.

Számos probléma vár tisztázásra a várkatonasággal kapcsolatban is. Ennek az intézménynek szláv eredetét és szervezetét ismerjük ugyan, de a várkatonaság felszereléséről, funkcióinak részleteiről és arról, hogy lovon, vagy gyalog teljesített-e szolgálatot, jóformán semmi adattal nem rendelkezünk. A várkatonaság mellett foglalkoznunk kell a földesúri magánhadseregek létrejöttével is, továbbá azzal, hogy ezek mellett maga a nép milyen szerepet játszott a haderő kereteiben, de azonkívül is a honvédelemben. Ehelyütt a népi ellenállásnak csak a 13. század gyalog-nagyobb honvédő harca, a tatárjárás idején betöltött fontosságára utalunk.⁴⁰

A felszabadulás előtti magyar hadtörténetírásban nagy vita folyt arról, hogy a nyugati, a nehéz páncélos lovasság hatása és elterjedése milyen mérvű volt a középkori Magyarországon. A kérdést nem lehet tudományosan eldönteni az adatok és a szovjet irodalom idevágó útmutatásainak tanulmányozása nélkül.⁴¹ Annyi már most is világos, hogy a nehéz lovasság nyugati fénykora idején, tehát a 14. század előtt nem jutott túlsúlyra Magyarországon. A nehéz lovasság az Anjou-állam megerősödésének idején tör mindjobban előre, de ekkor már a zsoldos elemek is egyre jelentékenyebb szerephez jutnak. Mellettük a könnyű lovasság még hosszú időn át döntő szerepet játszik, legalább a 15. század közepéig.

Ez a kérdés így átvezet a feudalizmus hadtörténetének talán legnehezebb, legkevesebbé tisztázott problémájához, ami abban áll, hogy a 14. századi magyar hadművészet ma még szinte teljesen ismeretlen előttünk. A régi irodalomban elterjedt ú. n. „bandériális hadrendszer”-

³⁸ Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig. 2. kiad. Szikra, Bp. 1949. VI–VII. fejt.

³⁹ U. o. 173. o.

⁴⁰ Az 1241. évi magyarországi tatárjárásról legutóbb Lederer Emma: A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi összefüggései. Sz. 1952. és ugyanó: A tatárok betörése Magyarországra és pápai szövetségeseik. A MDP Központi Előadói Irodájának előadásai. 19. sz. Bp. 1952. című munkák jelentek meg. Ezek hadtörténeti értékelésére ezuttal nem térünk ki, csak annyit jegyzünk meg, hogy a Századokban megjelent cikk a népi ellenállásról egyetlen adatot tartalmaz.

⁴¹ A könnyű lovasság oroszországi szerepére I. История военного искусства. Сборник материалов. Выпуск I. Москва, 1951. 141–142. o.

Eszerint a könnyű lovas íjászok Oroszországban a 11. században, míg nyugaton a 14. században tűnnek fel. Az orosz íjászok harcmódja: gyorsan vágatnak az ellenség felé, nyílzáporral árasztják el, majd hirtelen visszavonulnak. E leírás alapján nyilvánvaló az orosz és magyar középkori könnyű lovas harcmód hasonlósága.

ről ma már megállapítható, hogy az nem felülről, nem államilag szervezett rendszer; nem a 14. században jött létre,⁴² nem gyökeresen új az előző korszakhoz képest. Arról van szó, hogy az Anjou-áram megszilárdulása után új arisztokrácia jött létre, és az új *magánhadsereget* állított fel. Egyébként a sokat emlegetett ötven főből álló bandérium nyilván visszavetítés, első biztos előfordulására a 16. század elejéről van adatunk.⁴³ Jelenlegi ismereteink alapján a megoldást valószínűleg Károly Róbert 1330 körüli osztrák hadjáratainak, azután és főleg a *zsoldosok* jelentkezésének, végül I. Lajos bolgár harcainak a vizsgálata révén fogjuk megtalálni.

A 14. század végén, sőt egyes kellőképpen még nem bizonyított adatok szerint már a század ötvenes éveiben megjelennek Magyarországon a tüzefegyverek. Jelentőségükkel, elterjedésükkel és a harcászatra gyakorolt hatásukkal magyar történészek mindmáig keveset és nagyon felületesen foglalkoztak. A tüzérség történetéről Magyarországon mindössze egyetlen tanulmány jelent meg, de az sem megy túl a pusztá adatközlésen. Irtak ugyan egyesek külföldi irodalom alapján arról, hogy a tüzérségi tüzzel szemben a várfalakat alacsonyabbra és vastagabbra építették, de nem konkrét anyag alapján és nem részletesen vizsgálták a kérdést.⁴⁴

A Hunyadiak, János és Mátyás hadművészetéről — főleg az utóbbi évek kutatásai alapján — már jóval többet tudunk, mint a korábbi századokéről. Itt már törekedhetünk a létszámok megállapítására; a kiképzés, a fegyvernemek egymáshoz való aránya, hadművelati tervek és ehhez hasonló problémák vizsgálatára. Ezen túlmenőleg most már fokozottabban ki kell térnünk a hadseregnek az állam belső funkciója szolgálatában végzett tevékenységére is.⁴⁵

A hadsereg belső elnyomó tevékenységét még olyan esetekben sem ismerjük kielégítő részletességgel, amikor az nyílt fegyveres harc formájában valósul meg, mint az 1437-ben és 1514-ben történt. Általában nem ismerjük a parasztság fegyveres osztályharcának, különösen e két nagy

⁴² Ezt már *Deér József* bebizonyította Zsigmond király honvédelmi politikája című cikkében. HK 1936. 10. o. Ez különben a fasiszta szellemű cikknek szinte egyetlen pozitívuma.

⁴³ *Horváth Mihály*: A magyar honvédelem történeti vázolata. Kisebb történeti munkái, I. k. 209—210. o.

⁴⁴ A tüzérség első — valószínű — előfordulása l. *Rakovszky István*: Adalékok a magyar ágyúk történetéhez. Sz 1875. 732. o., ahol *Rakovszky I. Lajos* egy 1354 évi oklevele alapján azt írja, hogy „Pozsony városa már a XIV-ik század közepén el volt mindenféle löszerekkel látva és egy gazdagon felszerelt „Püxenhoi“ nevű fegyvertárral birt . . .” A tüzérségről megjelent egyetlen említésre méltó cikk *Iványi Béla*: A tüzérség története Magyarországon kezdetétől 1711-ig. HK 1926. 1927. 1928. 12 közlemény. A várak átalakítására l. *Pataki Vidor*: A XVI. századi várépítés Magyarországon. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve, Bécs, 1931. 101. o.

⁴⁵ *Elekes Lajos*: Hunyadi című munkája számos ponton viszi előbbre ismereteinket Hunyadi hadseregéről, de egyáltalán nem foglalkozik e hadseregnek a kizsákmányolt jobbágyok fékentartását szolgáló szerepével.

parasztháborúnak hadtörténetét. 1437-re ezideig adatunk is alig van,⁴⁶ de feldolgozásra vár 1514 katonai története is.⁴⁷

A következő nagy kérdéscsoport a török elleni honvédő harcokat öleli fel. Itt mindenekelőtt a török, másrészt a Habsburg-birodalom hadművészetének alapos ismerete, részletes vizsgálata szükséges. A 16. és 17. század a magyar történet legkevésbé ismert, nagyon sok tisztázatlan kérdést tartalmazó szakasza. E korszak hadművészetéről ma sem tudunk lényegesen többet annál, amennyit Takáts Sándor már jónéhány évtizeddel ezelőtt megállapított. Végeredményben arra kell feleletet adnunk: ki és hogyan állította meg a törököt, azaz tisztázni kell a dél-keleteurópai — ezen belül a magyar — végvári katonaság és a Habsburg-birodalom hadseregének valódi szerepét és e kettő egymáshoz való viszonyát a törökellenes harcok idején. A dolgot méginkább bonyolítja az erdélyi fejedelemség, mely részben török segédcsapatokat is felhasznált, de le is kötött bizonyos török erőket. Egyébként az erdélyi fejedelmek hadművészetének megismerésében még a kezdet-kezdetén vagyunk. Ezideig nincs megfelelő feldolgozás — még polgári sem — a hajdúk katonai szerepéről, és főleg az erdélyi fejedelmek reguláris gyalogságáról. A mult hadtörténetírása rendkívül elhanyagolta a 17. századi erdélyi hadművészet feldolgozását. E tekintetben igen jellemző, hogy a Hadtörténelmi Közlemények legelső számában Salamon Ferenc már felhívta a figyelmet Bethlen Gábor és I. Rákóczi György tüzérségének jelentőségére,⁴⁸ de erről sem a folyóiratban, sem azon kívül egyetlen cikk sem jelent meg.

A török kiűzése időszakának tárgyalásakor azokat a kurucokat kell a középpontba állítani, akik önként, még zsoldot sem kérve csatlakoztak a török ellen küzdő seregekhez, mert a török kiűzésétől sorsuk jobbrafordulását várták.⁴⁹ Az egyszerű nép ezreinek e magatartása a háború jellegét tükrözi, későbbi sorsuk pedig alapot ad a Habsburgok gyarmatosító törekvéseinek leleplezésére.

Az 1703—1711. évi kuruc szabadságharc katonai történetének elég nagy irodalma van, jöllehet itt sincs részletes összefoglaló munka. A mult század utolsó harmadában és a századforduló körül Thaly Kálmán munkássága, a jelen század harmincas és negyvenes éveiben pedig Markó Árpád kutatásai több vonatkozásban jelentős eredménnyel jártak. A polgári történetírás azonban nem tudta megoldani a kuruc szabadságharc hadtörténeti problémáit. Elvileg ugyanis a nyugati hadművészet, a „mód-

⁴⁶ Az erdélyi parasztfelkelés leverésében résztvett a szász városok tüzérsége is. Vö. *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig. Szikra, Bp. 1949. 359. o. A parasztfelkelők harcászata I. *Székely György*: Magyar parasztháborúk 1437—1514. bevezetés a hasonló címmel 1950-ben megjelent kötethez. 21. o.

⁴⁷ *Székely Gy.* i. m. 49. o.

⁴⁸ *Salamon F.* i. m. 11. o.

⁴⁹ *Takáts Sándor*: Kísérletek a magyar haderő felozlatására, 1671—1702. Sz. 1904. 228. o. és *Károlyi Árpád*: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Átdolg.: Weilmann Imre. Bp. 1936. 97. s. köv. o.

szeres" hadakozás magasabbrendűsége elismerésének álláspontjára helyezkedett, és vizsgálatának középpontjába nem a kuruc hadsereg elért eredményeit, hanem az úgynevezett „nagy csaták“-at állította, amelyeket a kurucok — jórészt a vezetés elégtelenségéből kifolyólag — elvesztettek. A kuruc szabadságharc hadművészetének kérdéseivel foglalkozó történetírásunk még ma sem mentes a nyugati hatás túlbecsülésétől, ma is nyugati párhuzamokat keres, illetve nem tudja pontosan megállapítani, hogy e korban melyik nép hadművészete volt a legfejlettebb. Mindez oda vezet, hogy kutatóink nem foglalkoznak az orosz hadművészet fejlődésével a 18. század eleje, tehát I. Péter idején.⁵⁰ A szovjet történészek kimutatták, hogy az 1700—1721. évi északi háború idején az orosz hadseregben nagyjelentőségű változások mentek végbe. „A háború folyamán jött létre a reguláris orosz hadsereg, amelynek harcértéke felülmúlta az élenjáró nyugateurópai hadseregeket. I. Péter és munkatársai kidolgozták a hadviselés új hadászati és harcászati alapelveit, amelyek Rumjancev és Szuvorov előtt már fél évszázaddal az orosz hadsereg kiképzésének és nevelésének alapjául szolgáltak.“⁵¹

A kor kutatóinak arra a kérdésre kell elsősorban feleletet adniok, hogy a kuruc szabadságharc megtalálta-e a hadművészet korszerű formáit, továbbá, hogy a Habsburg-sereg oldalán mennyiben vagy mikor volt tüzérségi vagy másmilyen fölény. Ehhez természetesen ismernünk kell a magyar hadiipar termelési adatait, de számolnunk kell a lehetőségekkel is. A kuruc hadművészet megfelelő értékelésekor csak a végváriak és a hajduk hadművészetéből lehet kiindulni. Innen egyenes út vezet az erdélyi fejedelmek gyalogságán, I. Rákóczi György tüzérségén, Zrínyi Miklós hadviselési gyakorlatán és katonai elvein, végül Thököly és általában a századvég talpasainak harcmódján át Bottyán János kuruc tábornok hadművészetéhez. A nagyszámú megoldásra váró probléma közül itt még egyre, arra utalunk, hogy pontos adatok megállapítása útján fel kell tární a kuruc hadsereg és ennek parancsnoki kara szociális összetételének változását a háború egyes időszakaiiban.

A kuruc szabadságharc veresége után az önálló magyar hadsereg hiánya nyomja rá bélyegét a magyar történetre. Magyar katonák az idegen, Habsburg uralkodó hadseregében harcolnak, közel 150 éven át hullatják annak céljaiért véréket. E korszak hadtörténetét mégsem hagyhatjuk figyelmen kívül,⁵² hisz itt is vannak olyan háborúk, melyek a

⁵⁰ E problémakörre l. Borus József: A Rákóczi szabadságharc hadművészetének kérdéséhez. A Magyar Történeti kongresszus. 1953. június 6—13. Bp. 1954. Sajtó alatt.

⁵¹ I. Péter hadügyi reformjaira l. История военного искусства. I. к. 12. fejezet. Базилевич, К. В.: Русское военное искусство. Военное Издательство НКО. 1945. 4. s. köv. o.

⁵² Ezt kísérte meg Kiss István: A magyar fegyveres erők története 1848-ig című gyenge kompilációjában. Honvéd. 1950. 6—7. sz. 152. o. Kiss szerint „a Rákóczi-szabadságharc után 1848—49 és 1919 korszakát kivéve nincs magyar hadsereg, nincs független magyar állam, tehát nincs magyar hadtörténelem sem“ — Ezen az alapon még hozzátehetné volna: És nincs magyar történelem sem!

haladást szolgálják, születnek olyan haditettek, melyek a magyar huszár- és általában a magyar fegyverek hírét viszik szerte egész Európában. A tisztánlátást itt is elősegíti majd az, ha történettudományunk végre egyértelműen állást foglal a Habsburgoktól való függés e korszakra vonatkozó kérdéseiben.

Az 1711—1848 közötti időben az országban idegen hadsereg tanýázott. Ennek katonái akkor még nem laktanyákban éltek, hanem a parasztság házaiban szállásolták el őket. Ez a beszállásolás volt a magyar parasztság akkori legsúlyosabb állami terhe. Az idegen katonák, akiknek főfeladata a Habsburg elnyomás elleni esetleges mozgalmak megakadályozása, nemkülönb az adó behajtásánál való segédkezés volt, fölítették a paraszt élelmi- és takarmánykészletét, megkeserítették, tönkretették egész életét.⁵³ A magyar katonát viszont külföldre vitték, ahol évtizedeket töltött távol hazájától, idegen tisztek parancsnoksága alatt. Az ő nehéz sorsukat, szenvedéseiket is meg kell mutatnunk népünknek, hadseregünknek. A megyék által az országgyűlési követeknek adott utasításokhan gyakran szerepel az a haladó követelés, hogy a magyar katonákat külföldről, a Habsburgok tartományaiból hozzák haza, és élükre állítsanak magyar tiszteket.⁵⁴ Mindezen túlmenőleg foglalkoznunk kell azoknak a magyar katonáknak — nem egyszer alakulatoknak — a történetével is, akik az 1703—1711. évi kuruc szabadságharc után valamely külföldi állam hadseregében szolgáltak, elsősorban mint huszárak.

Az 1848—49. évi nemzeti szabadságharc történetének gazdag irodalma van, még a felszabadulás előttről, de ezek a munkák a szabadságharcral nem foglalkoznak elég mélyrehatóan és a nép szerepét sem tárgyalják jelentőségének megfelelően. A marxista szerzők viszont a hadművészet kérdéseit nem részletezik kellőképpen, és nem veszik figyelembe — mint azt például a „Kossuth Emlékkönyv“ több tanulmányán, így az általam írt részen is láthatjuk — a Habsburg-hadsereg számbeli erejét, teljesítményeit sem. Részletesen fel kell dolgozni a honvédsereg szociális összetételét és ennek alakulását, továbbá a haditechnika fejlettségét és hiányosságait is. Az elvégzendő feladatok közé tartozik a Habsburgok oldalán harcoló magyar katonák és főleg tisztek bemutatása, végül — többek között — Görgey árulásának, egész pályafutásának levéltári anyag alapján történő megírása és vele szemben a forradalmi hadművészet képviselőinek részletes megrajzolása.

⁵³ Varga János: A parasztság állami kizsákmányolása a 18. század első felében. Megjelent a Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711—1790. c. kötetben. Bp. 1952.

⁵⁴ A magyar Nemzet sérelmei. Egy alkotmányos szózat a magyarokhoz az 1833-ik Esztendőben c. röpirat befejező részében, az ország függetlenségéhez szükséges feltételek között ez áll: „Minden nemzetnek legnagyobb szerentsétlenségek az, hogy a királyok öszveszövetkeztek a szabadság elnyomására. — De a nemzeti méltósággal is ellenkezik, hogy a király a maga katonáit egy idegen nemzet szabadsága elnyomására használja — ennélfogva:

5. Kivátnak kell lenni: A magyar katonaság soha egy külföldi Fejedelemnek is segédül ne adattassék, vagy egy más nemzet elnyomására azt használni szabad ne légyen.“ Történeti Lapok, Kolozsvár, 1874. 231. o.

Mindeme munkálatoknak a végső cél: az 1848—49. évi nemzeti szabadságharc katonai története monografikus feldolgozását kell előkészíteniük.

1849 és 1918 között minden eddiginél fokozottabban kell megmutatni a magyar katona helyzetét. A hadsereget 1849 után a szabadságharcot cári segítséggel leverő Habsburg hatalom dinasztikus céljaira, az olasz és más népek elnyomásának fenntartására, balkáni hódításokra használta fel. A mi feladatunk annak az ellenállásnak a feldolgozása is, melyet a magyar nép ebben az időben a katonai szolgálattal szemben fejtett ki. Nem feledkezhetünk meg azokról a hősookról sem, akik az olasz szabadságharcban, majd az amerikai polgárháborúban küzdöttek a haladás oldalán.

Az első világháborúban a magyar nép imperialista célokért hullatta vérét; az összetételében népi hadsereg a nép számára idegen érdekekért harcolt. Ezzel kapcsolatban elsősorban a volt monarchia katonai gyengeségeiről, a fegyverzet és a katonai elvek korszerűtlenségéről, a népellenes felső vezetés teljes alkalmatlanságáról kell beszélnünk. Rá kell arra is mutatnunk, hogy a magyar nép milyen óriási veszteségeket szenvedett a frontokon, és milyen sorsa volt a hátszágban. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy még ebben az imperialista háborúban is éltek a magyar katonaerények, az idegen érdekek szolgálatában is számos példája akadt a bátor helytállásnak, a bajtársakért való önfeláldozásnak. Külön feladatot jelent az első világháború idején a hadseregben lezajlott forradalmi mozgalmak kutatása, történetük feldolgozása.

Hadtörténezeink egyik legmegtisztelőbb feladata a magyar történelem első proletárhadserege, az 1919-es Tanácsköztársaság Vörös Hadserege harcainak a megírása. Ezen a téren komoly lemaradás van: mindmáig egyetlen tudományos vagy népszerű feldolgozás sem jelent meg, amely népünkkel megismertetné legújabbkori történetünk e dicsőséges korszakának Vörös Hadseregét, e hadsereg hősi harcait az imperialista túlerő ellen. Szükség van arra is, hogy a magyar Vörös Hadsereg hadművészetét összevegyük a fiatal Szovjetállam Vörös Hadseregének a polgárháború ideje alatti hadművészetével. A magyar Vörös Hadsereg harcainak és a harcok hőseinek nagyszerű hagyománya, mint jelen századi felszabadulás előtti történetünk tetőpontja, döntő az igazi szocialista hazaszeretet kialakítása és elmélyítése számára, de ennek megvalósítása hadtörténezeinktől nagy és alapos munkát kíván, népszerű és tudományos feldolgozások készítését, és azt, hogy e munkák mielőbb megjelenjenek.⁵⁵

Ami a Horthy-fasizmus és a második világháború éveit illeti, mindekelőtt a hadsereg belső, az ellenforradalmat szolgáló szerepét kell megvilágítanunk. A hadsereget Horthyék a gondosan kiválogatott tisztí

⁵⁵ Ilyen mindenekelőtt *Kerekes József* ny. vezérezredes: *Magyarország forradalmi harcai. (Az 1918—19. évi hadműveletek katonai története)* című, készülő, több ezer kézirati oldalra terjedő műve.

és altiszti kar segítségével tartották kezükben. E tiszti és altiszti kar szociális összetételének alapos vizsgálata nagyjelentőségű feladat. Le kell lepleznünk a kulákságnak a fehérterror idején, illetve a „nemzeti hadsereg”-ben játszott szerepét is. Ez a hadsereg megléte első percétől kezdve a Szovjetunió elleni támadásra készült,⁵⁶ — ez vezetett Mussolini barátságán, majd Hitler szövetségén keresztül a szocializmus országa ellen 1941-ben megkezdett rablőháborúhoz. A korszak különben annyi problémát tartalmaz, hogy még hozzávetőleges felvetésük is oldalakra terjedne. A fasiszta vezetők elvakultsága, tudatlanságuk, a felszerelés korszerűtlensége és rendkívüli elégtelensége az éremnek csak egyik oldalát teszik. A másik oldalon ott vannak az antifasiszta mozgalmak és a rendszer urainak a néptől, az újabb proletárforradalomtól való félelme, mely határt szab a hadsereg megnövelésének is. A magyar nép igazi képviselői ebben az időben a spanyol köztársaság hadseregében, a második világháború idején pedig a hitleri megszállás alá került országokban és mindenekelőtt a Szovjetunióban harcolnak a fasiszta barbárság ellen.

A felszabadulás előtti időszak történetírása egyenesen került a végigtekintettünk a felszabadulás előtti magyar történet főbb hadtörténeti problémáit. Megoldásukhoz még további problémák felvetésére, vitákra és mindenekelőtt elméleti kérdések alapos tisztázására van szükség. A marxizmus-leninizmus elméletét, különösen annak katonai vonatkozásait kell alkalmaznunk a magyar hadtörténelemre, felhasználva a szovjet hadtörténeti, hadtudományi irodalom eredményeit, együttműködve a népi demokratikus országok hadtörténészeivel. E nélkül a nemzetközi együttműködés nélkül az itt felvetődő magyar történeti problémák tudományos megoldásáról nem lehet szó.

A felszabadulás előtti időszak történetírása egyenesen került az elméleti kérdéseket. Számunkra viszont éppen az elmélet jelenti a biztos irányítót, melynek segítségével bárhol eligazodunk. Az elmélet, a marxizmus-leninizmus segítségével teljesíthetjük nagy hazafias feladatunkat, mely a részletkérdések megoldásán át végeredményben a magyar hadművészet önálló fejlődése történetének kidolgozásához vezet. A magyar hadművészet természetesen része az egyetemes hadművészetnek, az onnan

⁵⁶ Horthy 1919 október 28-án, csaknem egy hónappal a budapesti bevonulás előtt, Siófokról „emlékirat”-ot intézett Friedrich István akkori miniszterelnökéhez, melyben vázolta elgondolásait az adott külpolitikai helyzettel kapcsolatban. Kifejtette, hogy Szovjetországban Gyenyikin a „legjelentékenyebb erő”, ezért kapcsolatot kell vele létesíteni. A „bolsevista kitorések elhárítására... elsőrangú hadsereg szervezése” szükséges. Ez a hadsereg azután, a „rend védője”-ként az ország területén kívül is felléphet a bolsevizmus ellen, mindenekelőtt Ausztriában. Hadtörténelmi Intézet Levéltára. Magyar Nemzeti Hadsereg Fővezérsege 2045/I. hdm. 1919. Kiemelés tőlem B. J. — Akkor, 1919-ben és a következő években még nem nyílt alkalom e véreskező rablóbanda számára „külső rendcsinálás”-ra, hanem a védtelen magyar nép ezreit mészárolták le. Horthy, aki ma amerikai szolgálatban a Habsburgok visszahozatalán buzgólkodik, bonni emlékirataiban 1919-es külpolitikai elgondolásairól mélyen hallgat, kedvenc különítményei véres garázdálkodását pedig „spontán” megmozdulásnak próbálja feltüntetni, azt állítva, hogy „egyik legfontosabb feladatának” épp e különítmények felszámolását tekintette. Horthy: Ein Leben für Ungarn. Bonn, 1953. 128. o.

kiinduló vagy az oda irányuló hatásokat tehát így, összefüggéseik figyelembevételével kell megvizsgálnunk. Az ilyen módszer egyúttal értékeléshez is hozzásegít, az általános európai, sőt még ennél is szélesebb összefüggések és hasonlóságok keresése útján. Nemzeti történetünk egyes korszakainak vagy szabadságharcainak hadművészetét önmagukban nem lehet kielégítően értékelni, róluk elvi megállapításokat tenni: — szükség van arra is, hogy a vizsgált időszakban figyelembe vegyük más országok hadművészetének állapotát.

A háborúk kimenetelét nem a nagy hadvezérek képességei és akaratja dönti el, hanem a gazdasági és társadalmi feltételek összessége és a népi tömegeknek a háborúban való részvétele. Az emberanyag — ennek minősége és mennyisége — katonai jelentőségét klasszikusan fogalmazta meg Engels az Anti-Dühringben. E művében Engels kimutatja, hogy „... a hadseregek egész szervezete és harcmódja, és ezzel egyetemben győzelem és vereség, anyagi, azaz gazdasági feltételektől, az ember- és fegyveranyagtól, vagyis a népesség minőségétől és mennyiségétől és a technikai feltételektől függőnek bizonyul.“ Állításának igazolására Engels az északamerikai 18. századi angolellenes függetlenségi harcot és az 1789. évi francia forradalom példáját hozza fel. A továbbiakban utal a hátország és a hadszínter termelőképességének és a közlekedésnek a hadviselésben betöltött szerepére.⁵⁷

A hadseregek szociális összetételeiről és haditechnikájáról, mint a hadművészet fejlődését, változását előidéző tényezőkről adott engelsi tanítást azután Lenin 1905-ben már alkalmazta is az orosz forradalomra. „Forradalmi hadsereg és forradalmi kormány“ c. cikkében, a forradalmi hadsereg létesítésének szükségességéről szólva, ezeket mondja:

„Vegyük a hadügyet. Soha szociáldemokratá, aki csak valamennyire is ismerős a történelemmel s aki Engelstől, a hadügy e nagy ismerőjétől tanult, nem kételkedett a katonai tudás óriási jelentőségében, abban, hogy milyen óriási fontossága van a hadi technikának és a katonai szervezetnek, mint olyan eszközöknek, melyeket a nép tömegei és a nép osztályai nagy történelmi útközetek eldöntésére használnak fel.“⁵⁸

A marxizmus klasszikusainak ez útmutatásait Sztálin fejlesztette tovább, figyelembevéve a külföldi katonai intervenció és a polgárháború tapasztalatait. Sztálin 1923-ban „Az orosz kommunisták stratégiája és taktikája“ c. művében, miután leszögezi, hogy „a hadviselés módjai, a háború formái... a fejlődés feltételeitől, elsősorban a termelés fejlődésétől függően változnak“ — megállapítja: „A hadseregek szervezeti formái, a különböző fegyvernemek rendszerint a hadviselés formáihoz és módjaihoz alkalmazkodnak. Az utóbbiak változásával az előbbiek is meg-

⁵⁷ Engels: Anti-Dühring. Szikra, Bp. 1950. 175—176. o.

A gazdasági és társadalmi feltételeknek a háborúk kimenetelére gyakorolt hatásával foglalkozik Engels: A gyalogság taktikája, anyagi okokból levezetve [1700—1870]. c. művében is. U. o. 378. s. köv. o. A vasút szerepéről a korszerű háborúban Lenin: Nehéz, de szükséges lecke. Művei 27. k. 49. o.

⁵⁸ A marxizmus-leninizmus klasszikusai a partizánmozgalomról. Idegennyelvű Irodalmi Kiadó. Moszkva, 1945. 71. o.

változnak. Mozgó háborúban gyakran a lovasság tömeges alkalmazása dönti el a harcot. Álló háborúban, ellenkezőleg, a lovasságnak nincs semmi szerepe, vagy csak másodrendű szerepe van; a nehéztüzérség és a légiőr, a gáz és a harcokocsik döntenek el mindent.⁵⁹

A marxizmus-leninizmus klasszikusainak e megállapításait alkalmaznunk kell a magyar történelemre. Meg kell állapítanunk, hogy történelmünk egyes korszakaiban a királyi és a földesúri magánhadsergek, majd a reguláris hadsereg mellett a nép milyen szerepet töltött be a honvédelemben. A szociális összetétel jelentőségét — mint láttuk — már a polgári történetírás is felismerte, de ahhoz már nem jutott el, hogy a történet anyag alapján meg is vizsgálja a kérdést. A végső megállapításokhoz természetesen hatalmas anyag feltárása szükséges, de a munkát történetünk számos korszakára vonatkozólag máris meg lehet kezdeni. A kutatások során szembetaláljuk magunkat — többek között — a fegyelem problémájával is. Más a fegyelem egy szabadságharcos hadseregnek, más egy rablóhadjáratban összeverődött zsoldoscsapatnak, és ismét más egy erőszakkal toborzott, bottal és hasonló fenyegetésekkel együtt tartott haderőnek. Míg a szabadságharcosok parancsnokai javarészt a népből kerülnek ki és katonáik bizalommal vannak irántuk, addig a bottal fegyelmezett sereg gyűlöli tisztjeit. Azoknál nem nehéz a parancsnoklás és egy-egy hadművelet megszerzése, ezeknél csak merev szabályokat lehet alkalmazni és még így is szétfutnak az első adódó alkalommal. A magyar történetben nagyszámú példát találunk mindkét esetre.⁶⁰

A történelem osztályharcok története, a hadsereg tehát egyik osztályt szolgálja a másik elleni harcában. Amikor rámutatunk arra, hogy a burzsoá történetírás tagadta az osztályharcot, arra is szükséges rámutatnunk, hogy ezzel tagadta azt is, hogy a hadsereg mindig az uralkodó osztály hadserege. Az osztályhadsereg kérdésével függ össze a hadsereg állandóságának kérdése is. Egyes szerzők szerint az állandó hadsereget

⁵⁹ Sztálin Művei 27. k. 49. o.

⁶⁰ Szabadságharcos hadsereg fegyelmezett helytállását tanúsítja az 1636 október 6-i Szalonta melletti éjjeli csata, ahol a hajdúk Győri Jakab vezetésével túlerőben levő török sereget vernek szét. *Szalontai János*: Siralmas magyar krónikája. Pest, MDCCCLIII. 115. s. köv. hasábok. A Magyar Vörös Hadsereg 1919. évi felszabadító harcaiban is számos példát találunk a fegyelmezett helytállásra, túlerővel szemben is. 1919 június 16-án a csehek meglepetésszerű támadást intéztek a Lévánál álló 3. vörös hadosztály ellen. A hadosztály 3–4 kilométert visszavonult ugyan, de már a következő napon ellentámadásba ment át és nagy győzelmet aratott. Ez volt a harmadik lévai csata. *Kerekess József* ny. vezérezredes: Magyarország forradalmi harcai. (Az 1918–19. évi hadműveletek katonai története) [kézirat] IX. k.

1788-ban az osztrák hadsereg egy török támadás hírére Lugos és Karánsebes között szeptember 20-a éjjelén teljesen összezavarodott és felbomlott; egész tüzérsége török kézre került. *Horváth* i. m. 7. k. 646. o. Hasonló felbomlás különösen gyakori volt az osztrák-magyar hadseregben az első világháború idején. 1914 augusztus 17-én, a Gorodoknál végrehajtott és megghiusult lovasroham után a meglevő fejetlenség vakrémületté változott át, és így Satánóban a hadosztályt megegyeszer annyi veszteség érte, mint a sikertelen roham alatt. *Nagy [Raics] Károly*: i. m. 27. o.

Magyarországon Mátyás hozta létre, mások azt állítják, hogy az állandó hadsereg a harmincéves háború (1618—1648) idején, illetve 1715-ben született.⁶¹ A kérdést nem lehet mereven fogalmazni, hanem Engels és Lenin idevonatkozó megállapításait vezérfonalként használva, a magyar történelem adatainak figyelembevételével kell állást foglalni. Engels rámutatott arra, hogy az állam kialakulásával a fegyveres erő különvált a néptől, Lenin pedig ennek nyomán megállapította, hogy az állam egyik ismerve a „felfegyverzett emberek külön alakulatai”.⁶² A magyar történetből tudjuk, hogy Kálmán király körül állandóan fegyveresek tartózkodtak.⁶³ Mátyás idején a központosított hadsereget külön e célra kivetett állami adókból és egyéb állami jövedelmekből tartották el, szemben a korábbi idővel, amikor a király állandó magánhaderegének fenntartására saját birtokai jövedelmét fordította. A harmincéves háború idején a Habsburg-hadseregben annyi változás történt, hogy szemben az előző gyakorlattal, bizonyos alakulatokat a hadműveletek befejezése után is fegyverben tartották.⁶⁴ Az 1715. évi VIII. törvénycikk pedig csupán arról intézkedik, hogy a hadsereget adóból kell fenntartani, ami másszóval azt jelenti, hogy a nemesség kibújt a katonai kötelezettségek teljesítése alól, és azt teljesen a jobbágyok vállára hárította.⁶⁵

A népnak a honvédelemben betöltött szerepéből az is következik, hogy az osztályharc és a honvédő harc egymástól nem választható el. A kettő szembeállítása pedig — ahogyan azt például 1848-cal kapcsolatban egyik történészünk megismételte⁶⁶ — alapjaiban helytelen. Az osztályharc és a honvédő harc összefüggését esetenként kell elemeznünk. A marxista történetírás bebizonyította, hogy 1514-ben a parasztság helyesen járt el, amikor a török elleni harcra kezébe kapott fegyvert az uralkodóosztály ellen fordította. Az uralkodóosztály „az ország megvédésére képtelenné vált, az ország érdeke volt tehát, hogy a hatalomról eltávolítsák”.⁶⁷ Cserni Jován parasztjai 1528-ban egyszerre harcoltak a feudális urak és a török ellen, és lényegében hasonló pro-

⁶¹ *Hazay Samu*: Védőalkotmány, haderő és harczászat Mátyás király alatt c. cikkében ezt írja: „Mátyás király hadszervezeti elve volt: *teremtett egy állandó, a háború viselhetőségére minden attributummal bíró szerves testet*...” HK 1890. 213. o.

„A Habsburgok állandó hadserege a harmincéves háborúban keletkezett.” *Berkó István*: A magyarság a régi hadseregben. Bp. 1926. 3. o.

Spira György szerint az állandó hadsereg megszervezését Magyarországon az 1712—1715-i országgyűlés iktatta törvénybe. A magyar nép története. Rövid áttekintés. 2. jav. kiad. Bp. 1953. 184. o.

⁶² *Marx—Engels*: Válogatott művek 2. k. Szikra, Bp. 1949. *Engels*: A család, a magántulajdon és az állam eredete. 315. o. és *Lenin*: Állam és forradalom. Művei 25. k. Szikra, Bp. 1952. 417. o.

⁶³ *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig, id. kiad. 276. o.

⁶⁴ *A. Wrede*: Geschichte der k. u. k. Wehrmacht, Wien, 1898. I. k. 13. o.

⁶⁵ *Horváth Mihály*: Magyarország történelme. 7. k. Bp. 1873. 41. o.

⁶⁶ *Spira György*: Parasztságunk és az első magyar polgári forradalom nemesi vezetése. Sz. 1948. 134. és 137. o.

⁶⁷ *Molnár Erik*: A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig. 361. o.

grammot vallottak Karácsony György felkelői is.⁶⁸ 1800-ban a baranya- és a somogy megyei paraszti felkelők a Napoleon elleni harcra kezükbe adott fegyvert a nemesek és a feudális szolgáltatások elleni támadásra használták fel, a baranyaiak még a vármegyét is kényszerítették anti-feudális követeléseik támogatására.⁶⁹ A győr megyei parasztok 1809-ben éppen Napoleonra hivatkozva, követeltek földet, de a rekviráló francia katonák ellen partizánharcot kezdtek.⁷⁰ 1848—49 története szintén megmutatja az osztályharc és a honvédő harc összefüggését, azt, hogy a parasztság a saját osztályköveteléseit nem a nemzeti függetlenség rovására akarta megoldani, ellenkezőleg: önfeláldozó harcosává vált a nemzeti függetlenség ügyének, hogy ennek biztosítása után ismét földet követeljen és támadásba menjen át a feudális maradványok ellen.⁷¹

A fegyverzet, általában a haditechnika változásának a harcászatra gyakorolt hatását egyes hadtörténetírók korábban is felismerték, de a vizsgálat még hátra van. Először a magyar haditechnika történetére vonatkozó adatokat kellene összegyűjteni és feldolgozni — kiterjesztve a kutatást a fegyverek előállítására és felhasználására is.⁷² A kérdés itt ugyan a gazdaságtörténet területére vezet át, de további megállapítások csak ilyen széleskörű felvetés alapján lehetségesek.

A haditechnika történetének alapos ismerete egyébként a háborúk két nagy korszakának alapos vizsgálatához is szükséges. Sztálin meghatározása szerint a háború kézműipari korszakát a háború gépi korszaka váltja fel.⁷³ Hátra van még — és ez nekünk is feladatunk — annak kidolgozása, hogy a magyar fejlődésben melyek a kézműipari, és melyek a gépesített korszak jellegzetességei, milyen különbségek vannak a kettő között, és hol van pontosan az átmenet. Az vitán felüli tény, hogy az első világháború már gépesített háború volt. A magyar történet példája még azt is mutatja, hogy a technikai elmaradottságnak, mint negatív tényezőnek a szerepe igazságtalan háború esetén — így az első és második világháborúban — megnő, igazságos, felszabadító háborúban viszont jobban úrrá tudnak lenni rajta, ahogyan az a kuruc szabadságharcban, vagy 1848—49-ben történt.

⁶⁸ Smolka Szantszló: „Fekete“ Iván. Sz. 1883. 5. és 11. o. és Révész Imre: Debrecen lelki válsága 1561—1571. Bp. 1936. IV. fejt.

⁶⁹ Magyarország vármegyéi és városai, Somogy vm. 503. s. köv. o. és Várady Ferenc [szerk.]: Baranya multja és jelenje. 2. k. Pécs; 1897. 631. o.

⁷⁰ Győri Állami Levéltár, Győr megye levéltára. Büntetőtörvényszéki jegyzőkönyvek. 1812. 124. sz. Erre az adatra Vörös Károly volt szíves felhívni figyelmemet.

⁷¹ A parasztság magartására és mozgalmaira 1848 szeptember—októberében a Jellasics elleni harcok idején Varga János: Népfelkelő és gerillaharcok 1848 őszén Jellasics ellen. Bp. 1953.

⁷² A magyar haditechnika történetéről ma még csak egyes cikkek állnak rendelkezésünkre, a részletes feldolgozás soronlevő egyik legfontosabb feladatunk. Egyelőre olyan jellegű munka elkészítését kell célul kitűzni, mint a Moszkvában megjelent М. М. Денисова, М. Э. Портнов, Е. Н. Денисов: Русское оружие XI—XIX веков című könyv.

⁷³ Sztálin — a győzelem hadvezére. Szikra, Bp. 1950. 265. o.

A történetírók és a hadtudomány szakértői már régen eljutottak ahhoz a felismeréshez, hogy a háborúban bizonyos meghatározott tényezők hatnak, de nem tudták pontosan megállapítani, hogy milyen tényezőkről van szó. Erre csak a marxista hadtudomány volt képes, a második világháború idején, az előző háborúk tapasztalatai alapján. Sztálin megállapította, hogy a háborúnak vannak ideiglenesen és vannak állandóan ható tényezői. Az ideiglenesen ható tényezők közül foglalkozott a váratlanság tényezőjével, az állandóan ható tényezőket pedig pontosan megállapította.⁷⁴ Hadtörténetírásunkra most az a feladat hármlik, hogy az állandóan és ideiglenesen ható tényezőket alkalmazni kell a magyar történelemre, pontosabban: meg kell határozni az egyes háborúkban ideiglenesen, illetve állandóan ható tényezőket, mégpedig mindkét szembenálló fél vonatkozásában.

A felvetett problémák legtöbbször nem valami speciális hadtörténelmi probléma, hanem szinte mindegyiknek megvan a maga általános történelmi vonatkozása. Megoldásuk tehát előre fogja vinni történettudományunkat, és ennek egyes ágait, így a gazdaságtörténetet is, másfelől ezek nem oldhatók meg a történettudománnyal való legszorosabb együttműködés nélkül, a szovjet történetírás eredményeinek és tapasztalatainak felhasználása nélkül. A történettudomány nem öncélúan tanulmányozza a multat, hanem az emberiség történelmi fejlődésének általánosító értékelésére törekszik, arra, hogy feltárja a társadalom fejlődése egyetemes törvényeinek érvényesülését.⁷⁵ A helyes vizsgálati módra Lenin mutatott rá a liberális narodnyikok ellen írt munkájában. Lenin kigúnyolva a burzsoá társadalomelmélet „merőben apriorista, dogmatikus, elvont agyszüleményeit“ és elítélve ezeknek az elméleteknek a hasznavehetetlenségét és „sivár metafizikai szellemét“, hangsúlyozta, hogy csak a historizmus lehet bármely tudomány igazi módszere „Hiszen azzal a kérdéssel kezdeni, hogy mi a társadalom, mi a haladás? — annyit jelent, mint a végén kezdeni. Honnan veszik a társadalom és a haladás fogalmát általában, ha még nem vizsgálták meg egyetlenegy társadalmi alakulatot sem különvéve, ha ezt a fogalmat még csak meg sem tudták határozni, ha képtelenek voltak még csak meg is közelíteni bármiféle társadalmi viszonyok komoly, tényeken alapuló tanulmányozását, objektív elemzését?“⁷⁶

A hadtörténetírás része a történettudománynak, s ezért meghatározott társadalmi funkciói vannak. A fejlődés egyetemes törvényei

⁷⁴ Sztálin: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Szikra, Bp. 1949. 39–40. o.

⁷⁵ A történettudományról, a történettudomány feladatairól megjelent szovjet cikkeket l. a Századokban és a MTA Történelemtudományi Intézetének Értesítőjében. Néhány fontosabb cikk: Kon I.: A történettudomány sajátos jellege és feladatai. Sz. 1951.; Pankratova A. M.: A szovjet történettudomány legfontosabb feladatai. Sz. 1953.; A szovjet történészek néhány elsőrendű fontosságú feladatáról. U. o.

⁷⁶ Lenin: Kik azok a „népbarátok“ és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen? Művei I. k. 140. és 141. o.

érvényesülésének feltárását, a történeti folyamat általános menetének ábrázolását csak a marxizmus-leninizmus alapos tanulmányozása és alkotó, tudományos alkalmazása útján valósíthatjuk meg. A pártnak az a tanítása, hogy a marxizmus nem dogma, teljes mértékben vonatkozik a hadtörténetesekre is. A marxizmus-leninizmus klasszikusai megállapításainak betűragó alkalmazása a tudományos kérdések konkrét kutatása és megoldása helyett ellentétben áll a marxizmus szellemével és akadályozza a tudomány fejlődését. „A materialista módszer a saját ellentétébe csap át, ha nem vezérfonalként használják a történelmi tanulmányokban, hanem mint kész sablont, amelyhez hozzászabják a történelmi tényeket.”⁷⁷

Tanulnunk kell a szovjet történészektől a mai burzsoá történetírás elleni harcban is. A történettudomány — mint a társadalomtudományok általában, melyek konkrét történeti formájukban saját gazdasági alapjukat szolgálják — felépítményi jelleggel bír: az osztályharc eszköze. Az osztályharcon alapuló társadalomban, mint Lenin megállapította, nem lehetséges „elfogulatlan” társadalmi tudomány.⁷⁸ Az imperializmust szolgáló burzsoá történetírás a történelmi eseményeket és tényeket meghamisítva, ellenségeskedést szít a nemzetek között, faji gyűlöletet és sovinizmust hirdet, hogy ezzel is mérgezze a felnőttek és az ifjúság tudatát. Ezzel szemben a népek belső történetét és egymásközötti valódi kapcsolataik történetét helyesen a szovjet történettudomány és a népi demokratikus országok történettudománya világítja meg.

A történettudománnyal való állandó szoros együttműködés mellett szükség van a történeti segédtudományokkal való rendszeres kapcsolatra, sőt ezek művelésére is. Ezúttal csak utalunk arra, hogy a földrajz, a kronológia, a statisztika ismerete a hadtörténész számára nélkülözhetetlen. Az éremtan, a pecséttan, a címertan is sok értékes adatot nyújt a régi korok hadtörténetére vonatkozóan. A magyar gyalogság történetének megismeréséhez például óriási jelentőségű a 14. századi Nekcsei—Lipócz biblia egyik képe, mely páncélba öltözött gyalogost ábrázol.⁷⁹

Ez utóbbiból is világos, hogy a hadtörténetnek az írott források mellett sokféle más forrása van. E források feltárása szintén feladataink közé tartozik. Az írott — és mindezideig kiadatlan — források megismerését fogja szolgálni folyóiratunk „Hadtörténelmi okmánytár” című rovata is, ahol rendszeresen közölni fogjuk a különböző korok legfontosabb forrásait. Gondolnunk kell természetesen külön hadtörténeti forráskiadványok megjelentetésére is. Ennek első lépéseként mi-

⁷⁷ Engels 1890 június 5-i, londoni levele P. Ernsthez Berlinbe. *Marx-Engels: Válogatott levelek.* Szikra, Bp. 1950. 487. o.

⁷⁸ Lenin: A marxizmus három forrása és három alkotórésze. Válogatott művek I. k. 65. o.

⁷⁹ The Nekcsei—Lipócz Bible. Washington, 1949. 12. o.

előbb szükséges a már lényegében elkészült „Hadtörténelmi olvasókönyv“ kiadása.

A fenti futólagos áttekintés csak utalt a magyar hadtörténetírás előtt álló problémákra, a ránkváró munka nagyságára és nehézségére. Számunkra nemcsak a feladatok adottak, hanem megoldásuk feltételei is, különösen az új szakasz teremtette lehetőségek következtében. Munkánk során állandóan támaszkodhatunk pártunk és kormányunk segítségére, ami elsősorban a hadsereg illetékes szervein keresztül valósul meg. Fel tudjuk használni a szovjet hadtörténetírás eredményeit és a szovjet hadtudományi műveket. Rendelkezésünkre áll többek között a Moszkvában 1951-től megjelent „A hadművészet története“ című többkötetes munka. Ennek gazdag anyagát mielőbb ki kell adni magyar nyelven. A szovjet hadtörténelmi művek lefordítása és kiadása terén rendkívül nagy az elmaradás, jelenleg ilyen munkák csak felette rossz fordításban, kéziratos formában hozzáférhetők, de így is csak kevesek számára.

Végül, de nem utolsó sorban támaszul szolgálnak fiatal, marxista történetírásunk eddigi eredményei is. A marxista magyar történetírás már a felszabadulás előtt, az Árpád-kor tárgyalása során a haderőt mint felépítményt tárgyalta, és a haditechnikával jelentőségének megfelelően foglalkozott.⁸⁰ Fővonalainban vázolta a hadművészet fejlődését 1300-ig, majd a felszabadulás után 1526-ig.⁸¹ E munkák azonban folytatás nélkül maradtak, hadtörténeti szempontból pedig visszhang nélkül.

A felszabadulás óta legtöbb történeti munka 1848—49-ről jelent meg, így hadtörténetileg is ez a legjobban feldolgozott terület. Különböző részlettanulmányok, a „Forradalom és szabadságharc 1848—49“ című gyűjteményes kötet, legutóbb pedig a „Kossuth Emlékkönyv“ több tanulmánya foglalkozik hadtörténeti kérdésekkel.

A közelmúltban megjelent munkák sorából különösen kiemelkednek még Mód Aladár: „400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért“, Elekes Lajos: „Hunyadi“ című monográfiája, a Magyar Történelmi Társulat haladó hagyományainkkal foglalkozó népszerű sorozata, és nem utolsó sorban a Századok több cikke. Utalnunk kell a Rákóczi vezette kuruc szabadságharc kitörésének 250. évfordulója alkalmából már napvilágot látott és készülő kiadványokra és a szintén készülő egyetemi tankönyvekre. E munkákkal folyóiratunknak még foglalkoznia kell, vissza kell térnünk rájuk, elsősorban hadtörténeti vonatkozásaik miatt.⁸²

Fiatal marxista történetírásunk eddigi eredményei már most rendelkezésünkre állanak, támaszkodhatunk rájuk. E munkák szerzői megjelent és megjelenő könyveiken túlmenően is tudnak benünket segí-

⁸⁰ Szentmiklósy Lajos [Molnár Erik]: Az árpádkori társadalom. A felépítmény. Bp. 1943. A haditechnika és A haderő c. fejezetek.

⁸¹ Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig id. kiad. és A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig. id. kiad.

⁸² Folyóiratunk a következő számában megkezdte az 1945 óta megjelent hadtörténelmi, ill. hadtörténelmi vonatkozású munkák bibliográfiájának közlését, elsősorban azokat, melyek a magyar történelemre vonatkoznak.

teni. Fialat hadtörténész kádereink többsége még igen kevés történetkutatói tapasztalattal rendelkezik, ezért szüksége van a jártasabbak tanácsaira, baráti segítségére elsősorban a források közötti tájékozódás, a történész munka módszereinek elsajátítását illetően. A hadtörténészek viszont katonai vonatkozású problémák megoldásában, általában saját szakmájuk vonalán tudnak egyre fokozottabb segítséget nyújtani a történészeknek. A történészek és a hadtörténészek nem egymástól különálló, vagy éppen elzárt területen dolgoznak, nem képezhetnek külön kasztot, mint a multban, hanem feladataikat éppen egymás segítése és egymás munkáinak állandó, építő bírálata útján oldják meg. A történettudomány példája nyomán nekünk is törekednünk kell arra, hogy a munkába minél szélesebben bevonjuk a régi hadtörténészek csoportjának ma is dolgozó tagjait. 1848 és a kuruckor történetének feldolgozása során máris gyümölcsöző együttműködés alakult ki az új és a régi káderek között.

A felszabadulás utáni magyar történetírásról szóló — az előzőkben már többször idézett — tanulmány befejező része felhívja a történészek figyelmét arra, hogy az eddiginél sokkal behatóbban foglalkozzanak a marxizmus-leninizmus klasszikusaival. „Ellenkező esetben az a veszedelem fenyeget, hogy félrecsúszunk a vulgarizáló és sematikus vagy a dogmatikus történetírás útjára, vagy lecsúszunk a leíró történetírás színvonalára, amely a történet eseményeit nem képes elméletileg általánosítani.”⁸³ — Úgy hisszük, fiatal, most bontakozó hadtörténetírásunknak rendkívül komolyan meg kell szívlelnie e figyelmeztetést. Eléggé járatlan utakon haladunk, többségünk most teszi az első önálló lépéseket. Különös gonddal kell tehát vigyáznunk arra, hogy ne vulgarizáljunk, ne hamisan aktualizált, sematikus vagy dogmatikus munkákat írjunk, és végül, hogy munkásságunk ne merüljön ki az öncélú adat- és tényközlésben, a pusztá leírásban.

A hadtörténetírás előtt álló valamennyi feladatot egyszerre és egyedül magunk nem tudjuk megoldani. Jelentős részük megoldásához azonban már hozzáfogtunk, munkánk mind újabb és újabb területekre terjed ki. E szempontból úttörő jelentőségűnek kell tartanunk a Hadtörténelmi Közlemények új folyamának megindulását. A folyóirat már az első számával arra törekszik, hogy megkezdje az általános feladatok egy részének teljesítését. Folyóiratunk tanulmányok keretében rendszeresen közölni fogja a hadtörténelmi kutatások legújabb eredményeit, valamint a szovjet és más baráti országok hadtörténészeitől származó cikkeket. Nyomon kívánjuk kísérni a megjelenő történelmi és hadtörténelmi műveket is, melyeket folyamatosan ismertetünk és bírálnak. Folyóiratunk hasábjain vitákat indítunk a hadtörténelmi munka különböző elméleti és gyakorlati kérdéseiről, oktatási és egyéb problémákról. Feladataink közé tartozik a felszabadulás előtti hadtörténetírás haladó

⁸³ Molnár Erik: A magyar történetírás a felszabadulás óta... 64—65. o.

hagyományainak feltárása és az ellenséges nézetek és hamisítások leleplező, megsemmisítő bírálata.⁸⁴ Mindezzel a folyóirat komolyan járulhat hozzá a készülő hadtörténeti tankönyv előmunkálataihoz.

Folyóiratunk munkáját minél több történész bevonásával, minél szélesebb munkatársi gárda kiépítésével kívánja végezni. Számítunk a hadsereg történelmi, hadtörténelmi kérdésekkel foglalkozó, vagy ilyen kérdések iránt érdeklődő tagjainak tanulmányaira, de közölni kívánjuk az egyéb területeken dolgozó történészek, levéltárosok, különféle segédtudományok szakértőinek cikkeit is. Szeretnénk, ha minél több vidéki munkatársunk lenne, akik saját környékük helytörténetén túl általános kérdések feldolgozásában is részt vennének. A széles munkatársi gárda azután lehetővé teszi a tervszerű munkát, a feladatok egybehangolását és arányos elosztását.

Folyóiratunk legnagyobb és legszebb feladata, hogy tevékenyen vegyen részt hadseregünk és egész népünk szocialista hazafiságra való nevelésében. Célunk népünk felemelkedésének, állandóan növekvő kulturális igényei kielégítésének, a népek közötti béke és barátság, az emberi haladás védelmezésének szolgálata. E munkánkban a nagy Lenin szavai lelkesítenek bennünket:

„Azelőtt az emberi elme, az emberi géniusz csak azért alkotott, hogy egyeseknek juttassa a technika, a kultúra minden áldását, a többieket pedig megfossa a legszükségesebbtől — a művelődéstől és a fejlődéstől. Most ellenben a technika minden csodája, a kultúra minden vívmánya a nép közkincsévé válik, és mostantól fogva az emberi elme és géniusz sohasem lesz az erőszak eszközévé, a kizsákmányolás eszközévé. Mi tudjuk ezt — és kérdezem, talán nem érdemes dolgozni, nem érdemes odaadni minden erőnket ennek a roppant történelmi feladatnak érdekében? S a dolgozók el fogják végezni ezt az óriási történelmi munkát, mert a forradalom, az újjászületés és a megújulás hatalmas szunnyadó erői rejlenek bennük.”⁸⁵

⁸⁴ A fasiszták Magyarországon is megpróbálták legjobb hagyományaink ki-sajátítását. Így a Horthyról 1939-ben megjelent könyvben Kornis Gyula IV. Bélához hasonlította Horthy „országépítő” tevékenységét. Kornis Gyula: Az államférfi. Horthy Miklós. Singer és Wolfner. Bp. 1939. 181. o. — Gömbös élet-rajzában is gyakorta találkozunk haladó hagyományaink fasiszta szellemű idézé-sével Révay József: Gömbös Gyula élete és politikája. Bp. 1934. 181., 365—366. és 371—372. o.

⁸⁵ Lenin: A Szovjetek III. Összoroszországi kongresszusa. Művei 26. k. 499. o.